

BIZÁNC ÉS A KELET – EGY ÚJ KIÁLLÍTÁSRÓL RÖVIDEN

Das goldene Byzanz und der Orient, Schallaburg (Ausztria)

31.03.2012 – 04.11.2012.

BOLLÓK ÁDÁM

Az utóbbi két évtizedben a magyar népvándorláskori és koraközépkori régészetében egyfajta szemléletváltás elindulásának lehetünk tanúi, amelynek keretében a Kárpát-medencében megtelepülő népek Bizánccal való kapcsolatai a kutatás érdeklődésének középpontjába kerültek. Ennek nyomán a Kárpát-medence népeinek Bizánccal fennálló kapcsolatait vizsgálva a diplomáciai érintkezéseket, illetve az északi népeknek a birodalom területei ellen vezetett sikeres hadjáratait előtérbe állító nézőpontok mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a kulturális érintkezések – elsősorban az anyagi kultúra ránk maradt elemein keresztül történő – elemzésére vállalkozó kutatások. E szempontból különös érdeklődésre tarthat számot a 2012. március 31. és november 4. között a schallaburgi reneszánsz kastélyban megrendezett, „Az arany Bizánc és a Kelet” címet viselő nagyszabású kiállítás.

A tudományos eredmények egyik fontos – ha nem éppen lassan mindenekfelett álló – mércéjéül a közvetlen és azonnal érvényesülő társadalmi hasznosságot megtevő világunkban a tematikus időszak kiállítások különös helyet foglalnak el. Mindez érthető is, hiszen a nagy értékű, csak ritkán látható tárgyak bemutatása lehetőséget ad a tudósoknak a szélesebb közvélemény előtti megjelenésre, a tudományos teljesítmények hangzatos szalagcímekkel történő igazolására. Egy-egy kiállítás kiemelkedő látogatószáma is érvként szolgálhat abban a humán tudományok kutatásának hasznát/létjogosultságát megkérdőjelező vitában, amelyet a szakma képviselői folytatnak az állampolgároktól begyűjtött adók kizárólagos elosztására magukat feljogosítva érző döntéshozókkal.

A társadalmi hasznosságot az itt röviden ismertetendő kiállítás kurátora is első mondatai között hangsúlyozza a bemutatott emlékek nagy részét, illetve a témához kapcsolódó rövid esszéket tartalmazó katalógushoz írott előszavában.¹ Sőt, egy lépéssel tovább is megy, s az utóbbi évek európai válsága által egyre erőteljesebben előtérbe állított (közös) európai identitás újrafogalmazásának egyik lehetőségét látja a korábban a közös európai szellemi és kulturális örökségből gyakran „kitagadott” Bizánc újrafelfedezésében. Bizáncnak és a keleti (görög) kereszténységnek a latin keresztény gyökerekből kinövő nyugat- és közép-európai identitásban játszott legfeljebb másodlagos, nemegyszer ambivalens szerepe persze korántsem érthetetlen. Elég csak a görög ortodox („bizánci”) hagyománynak és kultúrának a keleti-szláv, illetve a balkáni népek önazonosság-tudatában betöltött szerepére gondolunk, s az ortodox „Kelettel” szembeni közép-európai ellenérzések gyökerei máris világosan állnak előttünk. Ezek a modern kori kulturális határvonalak pedig hosszú időn keresztül döntő befolyást gyakoroltak a különféle európai régiókban tevékenykedő kutatók érdeklődésére, szemléletére is. Nem utolsó sorban meghatározták, a Bizánccal kapcsolatos kulturális prekonceptiókon keresztül, a 19. század végétől meginduló európai bizantinológia kérdésfelvetéseinek jellegét is.

Ezek a modern kori kulturális határvonalak a magyar régészeti kutatásra is rányomták a bélyegüket. Korántsem véletlen tehát a bevezetőben jelzett tény, miszerint a népvándorláskorral foglalkozó magyar régészetben is csak az utóbbi néhány évtizedben került az érdeklődés homlokterébe Bizánc mint a Kárpát-medencében egykor lakó népek *szomszédja*. A schallaburgi kiállítás mögött meghúzódó tudományos koncepció egyik sajátosságának viszont éppen a Bizánc és annak szomszédjai közötti viszonyrendszer kiterjedt

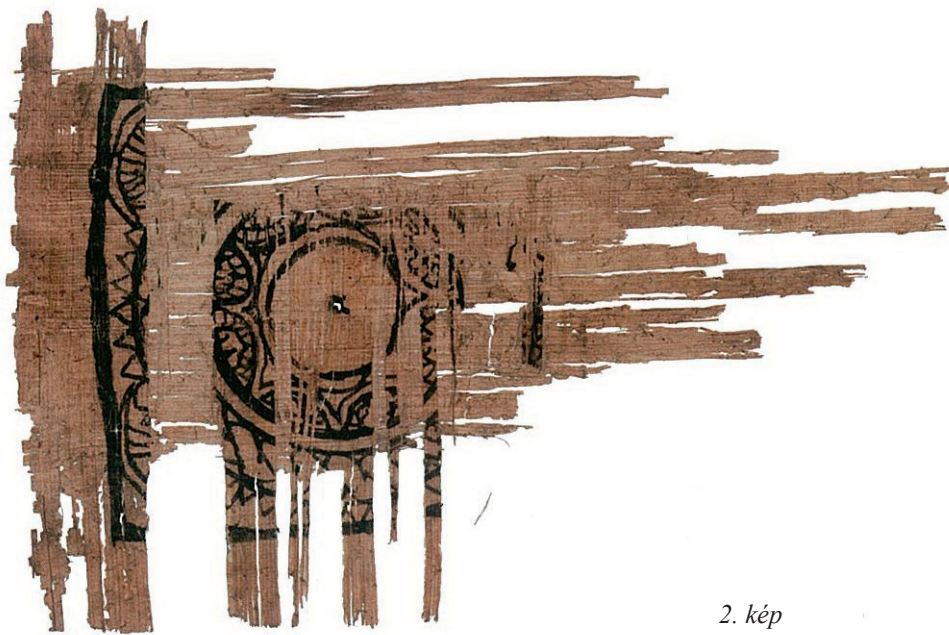
¹ A kiállítás katalógusa: *Das goldene Byzanz und der Orient* (Schallaburg, 2012). Falko Daim előszavának már a címe is programértékű: *Europa neu denken* (uott 9–13.)



1. kép

ábrázolását tarthatjuk. Az elmúlt egy-két évtized szép számmal megrendezésre került bizánci tematikájú kiállításaival ellentétben, amelyek a fő hangsúlyt mindig magára a birodalomra helyezték, a szomszédokkal ápolt viszonyt pedig inkább csak másodlagosan érintették,² a schallaburgi team (a mainzi *Römisch-Germanisches Zentralmuseum*, a mainzi *Johannes Gutenberg Universität*, az *Institut für Byzanzforschung der ÖAW* és az *Institute für Byzantinistik und Neugreztistik der Universität Wien* szakembereivel) – nem kis részben a kurátor, Falko Daim személyének köszönhetően – az utóbbit teljesen egyenrangúan kezelte. Erre utalnak már pusztán a számok is, hiszen a katalógusban és a kiállításon a kifejezetten Bizánccal foglalkozó 6 esszé és 10 tematikus terem mellett további 6 esszét és 8 tematikus termet szenteltek a birodalomnak a keleti (szászánidák, arabok, szeldzsukok, oszmánok), a nyugati (a későókortól a reneszánszig) és az északi (avarok, bulgárok) szomszédjaival ápolt viszonyának bemutatására. A magyar érdeklődő számára ezek közül minden bizonnyal a bulgárokkal és az avarokkal foglalkozó termék tarthatnak számot kiemelt érdeklődésre. (Különösen, mert a honfoglalás- és Árpád-kori magyarok Bizánccal ápolt kapcsolatai nem kaptak önálló helyet a kiállítás koncepciójában.) Annak ellenére is így van ez, hogy mind az avarok, mind pedig a bulgárok esetében a látogatók becsalogatására legalkalmasabb, kiemelkedő minőségű, zömmel arany tárgyak teszik ki a bemutatott leletanyag többségét; így a szakember csak elvétve találkozhat kevésbé közismert emlékekkel. Másrészt viszont a tárgyak egy része éppen különösen értékes voltából kifolyólag csak ritkán látható, együtt pedig ebben az összetételben talán még nem is szerepeltek. Mindenképpen a felettebb kiemelkedő, ehhez képest mégis viszonylag ritkán bemutatott alkotások közé tartoznak a preszlávi kincs lenyűgöző minőségű, minden bizonnyal konstantinápolyi elit műhelyben készült ékszerei (1. kép) és diadémja, vagy éppen a császári ajándékként a magyar királyi udvarban került Monomachos-korona. E néhány

² E kiállítások listáját az olvasó röviden megtalálhatja Kiss Etelének a 2004-es müncheni Bizánc-kiállításról írott ismertetőjében: *Archaeologiai Értesítő* 131 (2006), 288–295. A szerző jóslata a téma iránti érdeklődés várható csökkenéséről nem igazolódott. A müncheni után megrendezett londoni, bonni és mainzi, a hagyományos Bizánc-kérdésfelvetés mentén szervezett kiállítások katalógusait ld.: *Byzantium 330–1453* (London, 2008), *Byzanz: Pracht und Alltag* (Bonn, 2010), *Wege nach Byzanz* (Mainz, 2011), illetve az itt tárgyalt schallaburgi kötetet. Ezek mellett említést érdemelnek az utóbbi években a történelem mint *longue durée* koncepcióra épülő, „Konstantinápolytól Isztambulig” típusú kiállítások is: *De Byzance à Istanbul. Un port pour deux continents* (Párizs, 2009), *Hippodrom: A Stage for Istanbul's History/Atmeydanı: İstanbul'un Tarih Sahnesi I–II* (Isztambul, 2010), *From Byzantium to Istanbul. 8000 years of a capital* (Isztambul, 2010). A birodalom szomszédokkal való kapcsolattartásának kérdéseit a leginkább talán a Metropolitan Museum katalógusa feszegette: *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era: 843–1261* (New York, 1997). A koncepciót követve azonban ez is elsősorban a közép bizánci időszakra koncentrált.



2. kép

valóban egyedi emlék megcsodálása mellett nagyon tanulságos kísérletre kínál lehetőséget Schallaburg a két térség bizánci vagy bizánci hatás alatt készült emlékeanyagának összevetését is lehetővé téve. A bemutatott emlékek a bulgár anyagi kultúrára a keresztény térítés után gyakorolt bizánci hatás mélységét érzékeltetve kellő kontrasztot képeznek a keresztény térítés előtti bolgár állapotokkal, éppen úgy, amint az avar leletanyagban feltűnő leleteket illetően. Ugyancsak szemléletesen érzékeltetik e régiségek a Birodalom északi határai mentén élő „nomád” népek Bizánccal ápoltságot kapcsolatainak jellegét. Megtalálhatóak a kiállított emlékek között egyrészt a közép-kelet-európai „nomádoknak” a Bizánc által fenntartott, kiterjedt szövetségi rendszerben elfoglalt helyét igazoló tárgyak. De jól érzékeltetik a kiállítás szászánida, korai iszlám vagy éppen nyugat-európai területeken látható emlékek azt a közel-keleti, illetve mediterrán birodalmak és a közép-kelet-európai „nomádok” között egykor fennállt, főként életmódbeli különbségek okozta kulturális „szakadékot” is, amely az igazán mélyreható kulturális kapcsolatok kialakulását megakadályozta.

A közép-kelet-európai kutatót érdeklő kérdések vizsgálatához persze nem csak az ilyen jellegű összevetéseket bátorító, számos, egymással egykor összefüggésben lévő kultúra emlékeinek egységes narratívába rendezésével, egyetlen épületeryűttes keretei között történő bemutatásával járul hozzá a kiállítás. Egyetlen példaként hadd emeljem itt ki az egyik, az Osztrák Nemzeti Könyvtár Papiruszgyűjteményében őrzött leletet (2. kép). A 4–5. századra keltezett papirusztöredék ugyanis egy „kopt” szövet elkészítéséhez használt mintalapot tartott fenn,³ amely segítségével bepillantást nyerhetünk a későókorban használt „mintakönyvek” világába. E mintakönyvek egykori létét – ránk maradt komplett vonatkozó emlékek híján – a kutatás általában a különféle késztermékek (textilek, mozaikok, festett kéziratok, stb.) vizsgálata alapján szokta valószínűsíteni. A bécsi papiruszlap azonban közelebb visz az egykori tárgyak tényleges megjelenési formáinak a megismeréséhez, ezáltal pedig a különféle motívumok és minták terjedésének a mikéntjéhez is fontos adalékkal szolgálhat.

Az olvasó talán e néhány részlet kiragadása nyomán is érezheti, amire a kiállítás címe csak általánosságban utal, azaz hogy a Kárpát-medence kutatója éppen úgy sok hasznos emlékekkel találkozhat, ha felkeresi a festői szépségű Schallaburgot, amint a nem-szakember látogató is megtalálhatja a számára kulturális élményt jelentő műalkotásokat. Az utóbbiak tájékozódását – és nem utolsó sorban látogatásuk élvezetességét – a kiállítás szervezői nemcsak a nyugat-európai színvonalú installációkkal és rekonstrukciókkal szolgálják kiválóan, de a példaértékű látogatóbarát, mindenki számára követhető tájékoztató szövegekkel is.

³ A kiállítás katalógusában IX.3. számmal jelzett tárgy. Hasonló emlékeket mutat be Annemarie Stauffer: *Antike Musterblätter: Wirkkartons aus dem spätantiken und frühbyzantinischen Ägypten* (Wiesbaden, 2008).